

Prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm
Wydział Matematyki, Informatyki i Architektury Krajobrazu
Katolicki Uniwersytet Lubelski

Recenzja

**pracy doktorskiej mgr inż. arch. Marzeny Magdaleny Płazy
p.t. „Kierunki przekształceń i oceny krajobrazu wiejskiego Żuław Elbląskich”
wykonanej pod kierunkiem prof. Marii Lubockiej-Hoffmann**

Podstawa opracowania: zlecenie Pana Dziekana Wydziału Kształtowania Środowiska i Rolnictwa UMW w Olsztynie, profesora dr hab. Krzysztofa Młynarczyka

Przedłożone do recenzji materiały: oprawny egzemplarz pracy zawierający 248 str. z 134 ilustracjami oraz 108 stron załącznika w postaci kart zawierających wytyczne do kształtowania przestrzennego 54 wsi

Uwagi wstępne

Praca składa się z 12 rozdziałów, z których trzy pierwsze zawierają określenie przedmiotu, celu i zakresu dysertacji, jej tezę, metody badawcze oraz stan badań. Czwarty rozdział prezentuje uwarunkowania prawne, piąty – środowisko przyrodniczo-kulturowe, szósty i siódmy – historię terytorium i rozwój osadnictwa, ósmy - stan zachowania wsi, dziewiąty - analizę krajobrazu, dziesiąty - porównania z Niderlandami i Fryzją, jedenasty - koncepcję rekompozycji Żuław, dwunasty - podsumowanie i załączniki.

Układ pracy jest w ogólnej ocenie logiczny i przekonujący. Jedyne można rozważyć (w przypadku ewentualnej publikacji) umieszczenie dziesiątego rozdziału - porównania z Niderlandami i Fryzją - jako aneksu.

Uwagi merytoryczne

Splot czynników naturalnych i antropogenicznych w krajobrazie kulturowym - szczególnie w przypadku fenomenu Żuław - przedstawiony jest przede wszystkim w odniesieniu do wartości estetycznych terenów wiejskich. Celem pracy jest opracowanie zasad gospodarki przestrzennej na wybranym obszarze Żuław Elbląskich, które powstrzymałyby niekorzystne i niekontrolowane procesy

degradacji ich walorów. Cel ten rozpisany został na sześć celów pośrednich od wizji lokalnej poczynając na określeniu możliwości pielęgnowania najcenniejszych elementów krajobrazu kończąc.

Teza pracy – poza wstępnym zaakcentowaniem zagrożenia unikatowych walorów Żuław Elbląskich koncentruje się na możliwych jeszcze do zastosowania skutecznych sposobach ocalenia tych walorów.

Tak sformułowane wyzwanie zachęca Czytelnika do poznania dowodu tej tezy.

W przypadku takiego przedmiotu pracy jakim są Żuławy, merytoryczny zakres z oczywistych powodów jest interdyscyplinarny. Zakres czasowy - również szeroki – obejmuje czas od XIII wieku do współczesności, co z punktu widzenia celu pracy także jest uzasadnione. Uznanie budzi konsekwencja badań prowadzonych przez Autorkę od roku 2011 do roku 2017 – zakończonych próbą sformułowania nowatorskiej metody kształtowania krajobrazu Żuław Elbląskich.

Struktura badań jest klasyczna (rozpoznanie przedmiotu poprzez wizje lokalne, analiza materiałów źródłowych – wynikająca ze stanu badań, prace kameralne w ramach poszczególnych jednostek osadniczych, wnioski wzbogacone obszernym zbiorem kart z wytycznymi dla poszczególnych miejscowości - w załączniku) nie budzi zastrzeżeń.

Stan badań obejmuje obszar nieco większy niż terytorium Żuław Elbląskich, które jako takie nie były przedmiotem wyodrębnionych opracowań, o takim ukierunkowaniu ja niniejsza dysertacja. Materiały kartograficzne i ikonograficzne nie stanowią tu osobnego zbioru, gdyż są integralną częścią przytoczonych w stanie badań publikacji.

Czwarty rozdział dysertacji poświęcony został uwarunkowaniom prawnym wynikającym z ochrony konserwatorskiej (w domyśle dziedzictwa kulturowego), ochrony przyrody i prawa miejscowego (w domyśle konsekwencje uchwalonych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego). W tym miejscu - przed zapoznaniem się z kolejnymi rozdziałami poświęconymi charakterystyce terytorium Żuław - brakuje komentarza – dla pełni obrazu - odnośnie tego co dzieje się „pomiędzy” planem zagospodarowania przestrzennego województwa i obowiązkowymi studiami uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin a miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, które nie są obowiązkowe. W wymienionych dokumentach – które są wiążące dla planów miejscowych – uwzględniane są między innymi: obszary Natura 2000, rezerваты, parki krajobrazowe, obszary krajobrazu chronionego i inne formy prawnej ochrony wynikające z ustawy o ochronie przyrody i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (np. parki kulturowe). Autorka stwierdza, że obszar Żuław Elbląskich nie jest w całości objęty planami miejscowymi. Zatem jakie instrumenty mogą być stosowane tam, gdzie planów brak i w konsekwencji nie ma możliwości ustanowienia stref ochrony konserwatorskiej nie mówiąc o parkach kulturowych. Wiadomo bowiem, iż procedura zastępcza jaką są decyzje o warunkach zabudowy ma dość ograniczony zakres wprowadzania wymogów prokrajobrazowych. Informacja o tym czy dana wieś posiada plan

zagospodarowania przestrzennego, czy nie, jest kluczowa dla wykorzystania wytycznych sformułowanych dla 54 wsi na ponad stu stronach załącznika. Zwłaszcza, że w tezie Autorka pisze z jednej strony o trwającej od dziesięcioleci degradacji form osadnictwa, a z drugiej, o tym że obecny stan pozwala jeszcze na skuteczne przywrócenie – choćby części dawnych walorów. Zatem sedno tkwi w skuteczności, dla której miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest nieodzowny.

Z oczywistych powodów stan pokrycia planami miejscowymi zmienia się – jest ich coraz więcej – tym niemniej raporty o stanie przestrzeni polskiej, pozwalają z dużym prawdopodobieństwem stwierdzać, iż ok. 70 % powierzchni kraju jest nadal zabudowywana bez planu. Stosowana w takich przypadkach ułomna procedura decyzji o warunkach zabudowy, jest dla powodzenia proponowanej rekompozycji progresywnej poważnym zagrożeniem.

Środowisko przyrodnicze Żuław Wiślanych – a na tym tle Żuław Elbląskich - przedstawione jest w rozdziale piątym. Poczynając od informacji historycznych poprzez gleby, stosunki wodne . klimat i szatę roślinną jest to prezentacja zwarta, stosowna dla tematu pracy i uzupełniona własnym materiałem fotograficznym. Podobnie bez zastrzeżeń należy przyjąć to, co Autorka zawarła w rozdziale szóstym, a zwłaszcza w bardzo interesująco napisanym i ilustrowanym rozdziale siódmym poświęconym rozwojowi form osadniczych na Żuławach Elbląskich. Dramatyczne skutki działań wojennych na początku roku 1945 – zwane „żuławską apokalipsą” - miały swoje dalsze konsekwencje w następnych latach, gdyż katastrofalne zniszczenia infrastruktury technicznej i przyrodniczej połączone były z zapaścią demograficzną i kulturową.

Nowe okoliczności ustrojowe, nie sprzyjały odtwarzaniu szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. Stąd tym większą wartość pracy przypisać należy obszernemu – liczącemu ponad 60 stron rozdziałowi ósmemu – noszącemu tytuł „Opis i stan zachowania wsi”. Obejmuje on 54 miejscowości metodycznie przedstawionych według schematu określającego nazwę i przynależność administracyjną, układ wsi, położenie, charakter zabudowy, zieleń, rozłóg upraw, stosunki wodne oraz charakterystyczne ujęcia fotograficzne.

Ten rejestr stanu zachowania elementów poszczególnych miejscowości kontynuowany jest w kolejnym rozdziale w postaci analizy stanu zachowania krajobrazu Żuław Elbląskich. W sumie stanowić to ma podstawę do budowy kluczowej dla pracy idei rekompozycji progresywnej jako skutecznego sposobu na współczesne zagospodarowanie Żuław Elbląskich. Jest ona przedstawiona od str. 196 do str. 235. Po ich lekturze można dojść do przekonania, że tytuł – „Rekompozycja progresywna – koncepcja sposobu zagospodarowania Żuław Elbląskich” został im nadany przedwcześnie. Do sedna sprawy dochodzi Autorka na stronie 216 formułując 5 założeń programu odtworzenia fizjonomii krajobrazu Żuław Elbląskich. Mają one charakter „życzeniowy”, a mianowicie: wierne odtworzenie historycznego rozplanowania wsi, kontynuację zasad rozplanowania, odpowiednie kształtowanie zabudowy, zieleni i systemu wodnego. Poprzedzone jest to krytycznymi uwagami między innymi na

temat niedoskonałości zapisów w istniejących miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego a zakończone pobieżnym przeglądem skutecznych mechanizmów prokrajobrazowych stosowanych w wybranych krajach europejskich.

Wszystko to prawda ale skoro w podsumowaniu – w pkt. 4 - Autorka stwierdza że „jedną z najistotniejszych przyczyn degradacji krajobrazu wiejskiego Żuław Elbląskich jest skomplikowana sytuacja społeczna”, a dalej w pkt. 8 konstatuje iż, „Jedną z przyczyn pogarszającego się stanu krajobrazu wiejskiego Żuław Elbląskich jest brak udziału gmin i państwa w podtrzymywaniu lokalnej specyfiki” – to wniosek jest oczywisty. Mianowicie taki, że żadne idee rekompozycji krajobrazu – a więc objawów - nie będą skuteczne jeśli nie usunie się przyczyn – tkwiących w niskim kapitale społecznym mieszkańców. Bo „suwerenem” planów miejscowych jest rada gminy, która nie uchwali w ich treści niczego, czego nie rozumie i nie docenia. A ten obezwładniający stan najskuteczniej można zmienić poprzez udowodnienie, iż krajobraz do którego chcielibyśmy wrócić, lub nawiązywać, którego cechy pragniemy kontynuować będzie (łącznie z agroturystyką dla której atrakcyjny krajobraz jest podstawą bytu) pod względem gospodarczym bardziej efektywny od tego, który dziś obserwujemy.

Warto tu przywołać znakomite prace Stanisława Leszczyckiego z lat 30. na temat zagospodarowania Ziemi Górskich, w których poprzez rachunek ekonomiczny udowodnił, że najbardziej opłacalnym „przemysłem” w górach nie są tartaki, kamieniołomy i rolnictwo ale uzdrowiska, turystyka, letniska i zimowiska – na tle tradycyjnego pasterstwa *ergo* tradycyjnego krajobrazu mającego niezastąpioną moc promocji regionu.

W tym kontekście najważniejszym, najbardziej przydatnym i rokującym skuteczność elementem dysertacji jest załącznik (!) – poprzedzony tym co czytamy w rozdziałach od piątego do dziewiątego. !

Poczynając od str.249, dalsze ponad sto stron (niestety nieponumerowanych) załącznika zawiera precyzyjne wytyczne do kształtowania przestrzennego 54 wsi – wcześniej „zarejestrowanych”. Wytyczne poprzedzone są syntetycznym zapisem graficznym faz rozwojowych i dotyczą układu przestrzennego, architektury, zieleni i układu wodnego. Ten zbiór uporządkowanych informacji mógłby być podstawą do formułowania zapisów w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gmin – wiążących dla autorów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, lub w samych planach – jeśli zostałyby one w gminach podjęte !

Aby tak się stało niezbędne jest wykazanie opłacalności ich skutków - nie w kategoriach wartości estetycznych ale w jednostkach monetarnych. Pierwszym krokiem na tej drodze jest przekonanie „suwerena” - a więc radę gminy - do podjęcia uchwały o przystąpieniu do planu miejscowego. Tu skutecznym argumentem jest presja inwestorów, którzy w kontekście coraz bardziej wymagającego rynku nieruchomości domagają się gwarancji stabilności cech „towaru” – czyli terenu - jaką daje prawo lokalne czyli plan. Na podstawie niezbyt licznych jeszcze ale konkretnych badań rynku

nieruchomości można szacunkowo określić wpływ atrakcyjności tzw. „widoku z okna” na cenę nieruchomości lub cenę wynajmu lokalu, który dochodzi do 25% wartości. To jest z kolei argument - już gdzieś używany - w lobbowaniu na rzecz zapisów prokrajobrazowych – czyli tych sformułowanych przez Autorkę wytycznych dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. A więc krok po kroku – zgodnie z sugerowaną nazwą charakterem rekompozycji progresywnej.

Konkluzja

Reasumując należy stwierdzić, iż jakkolwiek dowód na sformułowane w tezie pracy „skuteczne przeprowadzenie rewaloryzacji” krajobrazu wiejskiego Żuław Elbląskich nie jest w pełni przekonujący, to zgromadzony i opracowany przez Autorkę dysertacji materiał świadczy o Jej dogłębnej znajomości badanego regionu i sprawności warsztatu naukowego. Praca jest napisana i zilustrowana tak, że czyta się ją z przyjemnością co jest bardzo istotne dla upowszechnienia jej treści. Być może zbyt optymistyczna ocena możliwości skutecznego wprowadzenia idei w czyn wpłynęła na sformułowanie tezy, ale to co zostało zrobione pozwala stwierdzić, że dysertacja mgr inż. arch. Marzeny Magdaleny Płazy p.t. „Kierunki przekształceń i oceny krajobrazu wiejskiego Żuław Elbląskich” spełnia warunki stawiane pracom doktorskim i może być przedmiotem publicznej obrony w celu nadania Kandydatce stopnia doktora nauk rolniczych w zakresie dyscypliny naukowej ochrona i kształtowanie środowiska.

Kraków 22. 01. 2018

